

Izvirni znanstveni članek (1.01)

BV 73 (2013) 3, 463—486

UDK: 299.5

Besedilo prejeto: 07/2013; sprejeto: 08/2013

Mari Jože Osredkar

Sekularizacija – samomor religije?

Povzetek: Izhodišče našega razmišljanja je spoznanje, da se je Evropa znašla v krizi posameznikove pripadnosti skupnosti. Vzporedno s političnimi in ekonomskimi uspehi se vedno bolj krepi individualizem, ki se na področju religije izraža kot sekularizacija in sekularizem. Ko primerjamo krščanstvo in islam, ugotavljamo, da je sekularizacija odvisna od razumevanja božjega razodetja. Islam, ki ne dopušča interpretacije svetih tekstov, še zdaleč ne pozna sekularizacije v tolikšni meri kakor krščanstvo, v katerem lahko verniki svetopisemski tekst razlagajo. Evropa je sprejela krčanske vrednote, odklanja pa vero. Postavlja se torej vprašanje, ali te vrednote lahko preživijo brez transcendenčnih temeljev. Zdi se, da »ukinitvev Boga« ne pomeni samo izginotja religije, temveč tudi samomor civilizacije.

Ključne besede: Evropa, sekularizacija, sekularizem, vera, religija

Abstract: **Secularization – Suicide of Religion?**

The point of departure of our reflection is the observation that Europe is in a crisis that is primarily a crisis of the individual and his place in society. Our continent has been marked by rising individualism, which expresses itself on the level of religion as secularization and secularism. When comparing Christianity and Islam, one can discover that the degree of secularization is related to interpretation of the Divine revelation. Islam, which does not allow any interpretation of the Quran, does not manifest secularization to the same extent as Christianity does, where the faithful are allowed to interpret the Bible. Europe has accepted Christian values, but refuses the faith in God, which invites the question whether Christian values are able to survive without contact with their transcendental foundation. It would seem that "the refusal of God" equals not only the dissolution of religion but also the suicide of Western civilization.

Key words: Europe, secularization, secularism, faith, religion.

Nekateri moralisti in etično osveščeni ljudje so v prizadevanju politikov za zgraditev Evropske unije pozorni na posamezne malenkosti, ki se površnemu opazovalcu zdijo zanemarljive. Omenimo lahko – na primer – sprejemanje Evropske ustave. Začelo se je pri vprašanju omembe besed »Bog« in »krščanstvo« v njenem besedilu, končalo pa pri spoznanju, da danes Evropejci nimamo skupnih vrednot. Podob-

na zgodba je bila pri tako imenovani berlinski deklaraciji, ki so jo šefi vlad in držav povezave ob 50-letnici EU svečano sprejeli dne 25. marca 2007 v Berlinu. Nemška kanclerka je za nemško televizijsko mrežo ZDF dejala, da v deklaraciji ne bo omembe krščanskega Boga, ker »ne želimo imeti izzivalne izjave, ampak želimo izpostaviti to, kar nas združuje«. In tako so se upali v besedilo te izjave vstaviti le to, kar govori o podnebnih spremembah, o varovanju meja in o enotni evropski valuti evro. Medtem ko v ZDA predsednik sprejema mandat s prisego na Svetem pismu in na dolarskem bankovcu piše *In God we trust*, se Evropa v svojih dokumentih boji omeniti Boga.¹

Tudi v slovenski družbi smo priča – ne le v polpretekli zgodovini, temveč tudi danes – primerom in težnjam, da bi vero naredili za zasebno, skrito človekovo dejavnost. Pa ne le vero kot človekov odnos do Boga, temveč tudi in predvsem vrednote vere oziroma versko izražanje. Če kristjani v Sloveniji, denimo, povzdignemo glas v obrambo nerojenih otrok, smo označeni za totalitaristične ideologe, ki nasprotujejo vrednotam sodobne družbe.² V Sloveniji in na evropskem kontinentu lahko govorimo o nastopu sekularizma in sekularizacije.

1. Sekularizem in sekularizacija

V katolištvu beseda sekularizacija pomeni prehod posvečene osebe v svetni stan. Latinski izraz *saecularis* namreč pomeni svetlen. Iz njega se je razvila beseda *saecularisatio*, ki so jo začeli nekje na prehodu med 17. in 18. stoletjem uporabljati v povezavi s cerkvenim posestvom, ko je prešlo v državno oskrbo. V tem smislu danes besedo opredeljujemo kot »preobrazbo cerkvenega v posvetno« (LCZ, 938), tudi kadar je to »odvzem ali prevzem cerkvenih posesti s strani države« (Flere, Kerševan 1995, 122). V bistvu je to »osamosvojitve dejavnosti, ki so v preteklosti bile pod nadzorom Cerkve« (Sruck 1995, 296). V zadnjih desetletjih se beseda sekularizacija pogosto uporablja pri opredeljevanju razkristjanjenja zahodno-evropske krščanske družbe. Sekularizirana družba ali oseba je tista, ki je v preteklosti javno izražala verske vrednote, danes pa verske nauke zapostavlja (Flere in Kerševan 1995, 123–124) ali pa po njih živi zgolj v zasebnem življenju. Najprej govorimo o družbi, v kateri sta religioznost in posvetnost ločeni. Tu ni pomembna protiverska drža niti ni govor o zatiranju religije, temveč o dejanski ločitvi javnega od zasebnega življenja na področju religije, ki jo poznamo kot načelo »ločitve Cerkve od države« in ki zagotavlja samostojnost obeh ustanov. Cerkev ne posega na področje političnih odločitev, država pa se ne ukvarja z notranjo organizacijo Cerkve in z njenim naukom. Toda izraz sekularizacija v evropskem in v slovenskem kontekstu izraža še nekaj več od zgolj ločenosti religioznosti in javnega življenja.

¹ Namen razprave ni diskusija o ameriški in evropski politiki, mi zgolj izpostavljamo dejstvo, da je ameriška družba veliko manj sekularizirana od evropske.

² Dne 15. marca 2013 je v slovenskem državnem zboru potekala javna razprava o sovražnem govoru. Razpravljalcem, ki so opozorili na sovražni govor, češ da spodbuja k nasilju nad nerojenimi otroki, je predsednica Komisije za peticije in človekove pravice ter enake možnosti vzela besedo in jih obtožila, da sejejo sovražni govor.

Proces ločevanja med javnim in zasebnim življenjem na področju religije namreč prej ali slej privede do stanja, ko religiozno mišljenje in tudi religiozne ustanove postanejo za družbo manj pomembne, marginalne in celo izrinjene iz javnega življenja. V javnosti se o Bogu ne govori in vera se ne izraža. V družbi religioznost nadomesti razumskost. Zdi pa se, da proces sekularizacije ne poteka le v eno smer (zmanjševanja vpliva religije v družbi), temveč teče dvostransko. Tudi v religiji se čuti prevzemanje posvetnih, sekularnih vrednot in standardov. Duhovniki se posvečajo političnim komentarjem, ekonomiji, gospodarstvu in manj dogmam. Ta vzorec sprememb se je poimenoval kar notranja sekularizacija Cerkve.

Do sedaj smo govorili o procesu, ki religiozno vse bolj odtujaše javnemu življenju. Dokler se ta proces dogaja »spontano«, ga lahko še opredelimo z izrazom sekularizacija. Kadar pa ta proces postane gibanje oziroma ideologija, ga imenujemo sekularizem. Sekularizacija je dobila politične in filozofske temelje v 19. stoletju, ko so se večale socialne napetosti med delavskim in kapitalističnim razredom, čedalje več je bilo omejevanj politične in verske svobode, takrat pa se je tudi začel večati spor na ravni odnosa vere in razuma itd. Iz tega položaja se je rodil politični sekularizem.

Izraz sekularizem je prvi uporabil George Jacob Holyoake leta 1864 kot teorijo življenjskih načel. Temeljno vodilo sekularizma je iskanje človeškega napredka in izboljšanja življenjskega položaja samo z materialnimi sredstvi. Gibanje je tako zaradi spora med vero in razumom poudarilo samostojnost sekularne resnice: zgrajena je na znanju in na izkušnjah tega sveta in jo zato lahko razumsko dokažemo. Kakor imamo sekularne znanosti, tako lahko naredimo tudi sekularno razlago življenjskih nazorov. Iz tega so izpeljali različna in izključujoča se interesna področja religije in sekularizma: prva se sprašuje po onostranstvu, drugega pa zanima zgolj tostranstvo (ERE, 347–350; ER, 159–165). Danes se je sekularistična ideja ločenosti zasebnega in javnega življenja na področju religije sprevrgla v idejo izločenosti religije iz javnega življenja.

V uporabi pojmov sekularizacija in sekularizem pogosto nastaja zmeda, zato želimo postaviti ločnico med njima. Naša opredelitev pojmov postavi jasno razlikovanje: sekularizacija je proces ločevanja religioznih dejavnosti, verovanj, načina razmišljanja od institucij, ki se primarno ukvarjajo z nereligioznim (država), sekularizem pa je ideologija. V dokumentu papeža Pavla VI. *Evangelii nuntiandi*, ki smo ga v slovenskem prevodu z naslovom *O evangelizaciji današnjega sveta* dobili leta 1976, pa najdemo še jasnejšo ločnico med pojmom: »Z ene strani moramo prav v srčiki tega današnjega sveta ugotoviti pojav, ki postaja zanj skoraj najbolj presenetljiv znak: sekularizem. Ne govorimo o sekularizaciji, ki je sama po sebi pravilno in upravičeno prizadevanje, ki nikakor ni nezdržljivo z vero in religijo, da bi v stvarstvu, v vseh stvareh in v vseh dogajanjih v veselju odkrili zakone, ki tem stvarnostim vladajo z neko avtonomijo; saj smo globoko prepričani, da je te zakone vanje položil Stvarnik. Zadnji vesoljni cerkveni zbor je v tem smislu poudaril, da imata kultura in zlasti znanost upravičeno avtonomijo. (CS 59) Tu imamo pred očmi pravi sekularizem: pojmovanje sveta, po katerem je ta svet sam sebi razlaga, ne da bi se bilo treba zatekati k Bogu, ki na ta način postane odveč in na-

dležen. Tak sekularizem torej zato, da bi priznal človekovo oblast, končno ne potrebuje Boga in ga celo zanika.« (55) Dokument sekularizacijo ovrednoti pozitivno, nasprotno pa je sekularizem izrivanje Boga iz javnega življenja oziroma pojmovanje, da se lahko vse na svetu razloži brez Boga. To je nekaj negativnega, ker vera tedaj ostane le nebitvena pritiklina v življenju človeka. V Evropi, kjer zaradi takšnih ali drugačnih razlogov Boga izrivamo iz javnega življenja, lahko torej govorimo o sekularizmu.

V bistvu je sekularizacija posebna oblika individualizma. Tu govorimo o spremembi verske prakse oziroma o fenomenu, ko se vernikovo prepričanje ne izraža v javnem življenju. Pravzaprav je sekularizacija vernikovo odstopanje od institucionalnih oblik izražanja vere. Verska praksa je namreč odsev vsakdanjega načina življenja in se spreminja. Njeno spreminjanje pa je odvisno od spreminjanja kulture – načina življenja. V skladu s spremembami načina življenja se spreminja tudi verska praksa. Ponavadi se življenje spreminja počasi in tako tudi verska praksa doživlja postopni razvoj – nadgradnjo. So pa primeri, ko se način življenja tako hitro spremeni, da mu verska praksa ne more več slediti in nenadoma ne more več odsevati življenja. Tipičen primer sta preselitev vernika iz vasi v mesto ali pa osvajanje ameriškega kontinenta, ko so osvajalci prvotnemu prebivalstvu čez noč spremenili (na silo) način življenja. Ker je religijsko izražanje odsev (izraz) življenja, jim obredi in religijski jezik niso bili nič več razumljivi in so postali le etnološka znamenitost iz preteklosti. Tudi Evropejcem se je spremenil način življenja: od prizadevanja za »biti« v urejeni družini so prešli k prizadevanju za »imeti«, posledica tega je odtujitev drugemu – in to se kaže tudi pri izražanju vere.

Sekularizem je vplival tudi na krizo evropskih vrednot. Verovanje, predvsem pa religija, ki je institucionalizacija vere, sta namreč usmerjena h graditvi družbe.³ Čim bolj se vera potiska iz javnega življenja, iz družbe, tem slabše to vpliva na to družbo, ki sama po sebi teži k povezanosti. Izrivanje vere iz javnega življenja torej vodi v individualizem in v zanikanje občestvenih vrednot, to pa v razpad družbe. Religija torej lahko prispeva k ohranitvi družbe.

Evropejec ni izgubil vere, je le sekulariziran. To pomeni, da je izgubil ustaljeno izražanje vere in zato potrebuje njeno ponovno ovrednotenje. Še več, postavili bomo tezo, da govorimo pri individualizmu o izrazito religiozno-teološkem problemu v najbolj radikalnem pomenu besede: spreminja se to, kar veže ljudi med seboj. Religija lahko torej pozitivno vpliva na graditev nove evropske skupnosti, če spodbuja vernike k pristni veri in k njenemu izražanju, ki ljudi zbližuje. Francoski sociolog Marcel Gauchet trdi, da so krščanstvo, ki sprejema sekularizem, in kristjani, ki vstopajo v proces sekularizacije, posredno krivi za izginjanje religije⁴ (Gauchet 1985). Ker se kristjani sami odločajo za sekularizem in se sami sekularizirajo, lahko sekularizacijo imenujemo samomor religije ali pa celo samomor civilizacije. To trditev bomo osvetlili v odnosu krščanstva do islamske religije. Sekularizacija je namreč veliko bolj navzoča pri krščanstvu in v judovstvu kakor pa pri islamu.

³ Beseda »religija« izvira iz latinskega glagola »religare«, ki pomeni: povezovati.

⁴ Vero razumemo kot posameznikov odnos do Boga, religija pa je institucionalizirano izražanje vere.

2. Pojmovanje razodetja kot ključ za razumevanje sekularizacije

Med krščanskim in islamskim pojmovanjem razodetja je velika razlika, ki nam pomaga razumeti, zakaj se je v krščanskem svetu razvila sekularizacija, v islamskem pa ne. Če primerjamo napisani razodetji obeh religij, ugotovimo, da je Biblija nastajala dolga stoletja. Pravzaprav se je judovsko razodetje prek ustnega izročila prenašalo iz roda v rod in tudi zapis razodetja je bil deležen redakcij. Če upoštevamo, da je bil judovski kanon dokončno izdelan šele v 2. stoletju po Kr., potem govorimo o skoraj dvatisočletnem nastajanju in oblikovanju besedila božjega razodetja. To torej ni dobresedni narek božje besede, temveč prepoznavanje – in to postopno prepoznavanje – tega, kar želi Bog človeku sporočiti. V Stari zavezi prerok oznanja božjo besedo. Prav tako pa krščanstvo pozna učitelje, ki posredujejo apostolsko oznanilo. »Kristjani namreč verujemo v Boga, ki se je razodel po Jezusu Kristusu in smo zanj zvedeli po pričevanju apostolov in Cerkve. Zato je naša vera najprej poslušanje Boga. To poslušanje ni neposredno, temveč je vedno posredovano prek ljudi. Bog se nam ne bliža in nas ne nagovarja le po ne vem kakšnih nenavadnih dogodkih, bitjih ali stvareh, marveč čisto preprosto po človeku. Srednik med človekom in Bogom je človek, ki se mu je že odzval, da bi postal njegov, to je božji.« (Ocvirk 1990, 135) On je oznanjevalec, »božja usta«, prek katerih Bog govori človeku. Božja beseda je namenjena vsem ljudem. Prerok je le prvi, ki odkrije in razkrije to, kar želi božja navzočnost razodeti vsem (Torres 2010, 42). Prerok je torej človek, ki v veri prepozna božjo voljo, bodisi v besedi ali dejanju, in ko je prepričan v njeno pristnost, jo oznani ljudem kot božjo besedo. To je njegovo poslanstvo. Da pa bo njegovo pričevanje božje besede verodostojno, mora prerok najprej osebno uresničiti dialog z Bogom. Iz tega osebnega dialoga, iz te povezave izvira njegovo poslanstvo. Toda prerok ni preprost razlagalec, ki bi »prevajal« ljudem božje skrivnosti. Ni teolog, ki božjo misel oblikuje v nauk. Preroki so tisti, ki ljubijo Boga, in ta ljubezen se preoblikuje v poslanstvo. Prerok je namreč izbran in svoje poslanstvo mora sprejeti za bistvo svojega življenja. Martin Buber poudarja »navdušenost«, ki mora biti od vsega začetka prerokova značilnost. Toda ta navdušenost ni trenutno čustvo. Izvira iz prerokove polne predanosti Bogu in poslanstvu, ki ga ima kot prerok (Buber 1985).

Nič ni torej čudnega, če so protestanti že od 16. stoletja dalje učili, da lahko vsak vernik sam razlaga božje razodetje in ga tudi prakticira, kakor sam spozna, da je dobro zanj. Tako tudi katoliško pojmovanje razodetja od zadnjega vesoljnega cerkvenega zbora predpostavlja, da je Bog v Svetem pismu govoril po ljudeh na človeški način. Zato mora razlagalec Svetega pisma, če naj spozna, kaj nam je Bog hotel sporočiti, skrbno preiskati, kaj so sveti pisatelji v resnici želeli povedati in kaj je Bog po njihovih besedah želel razkriti. Na drugem vatikanskem vesoljnem cerkvenem zboru so koncilski očetje zapisali, da dosežemo namen svetih pisateljev pri njihovem pisanju, če med drugim upoštevamo tudi »literarne vrste«. Kajti resnica je zdaj tako, zdaj drugače prikazana in izražena v tekstih, ki so na različen način zgodovinske, preroške in pesniške narave, ali v drugačnih govornih vrstah

(BR 11–12). Teologija je namreč znanstveno preišljevanje o božjem razodetju, ki ga Cerkev v veri sprejema kot vesoljno odrešensko resnico. Polnost in bogastvo tega razodetja sta prevelika, da bi ju katerakoli teologija lahko zajela, in zato porajata številne teologije, saj človeštvo sprejema razodetje na raznolike načine. V raznolikosti pa je teologija združena v služenju eni, božji resnici. Za edinost teologije ni potrebna uniformnost, temveč zgolj osredotočenje na božjo besedo in na razlago njenega brezmejnega bogastva. Za razlago poskrbijo teologije, ki so sposobne medsebojnega dialoga in komunikacije. Prav tako pa naj raznovrstnost teologij ne vključuje razpršenosti ali sporov, temveč raziskovanje nešteti načinov edine božje odrešujoče resnice (CD 136, 5). Sv. Avguštin je namreč zapisal, da so božjo besedo slišali navdihnjeni pisci in jo prenesli s svojimi besedami: »Bog govori prek človeškega bitja na človeški način; in govori, zato nas išče.«⁵ Sveti Duh ni navdihnil le svetopisemskih piscev, da so našli prave besede pričevanja, temveč spremlja tudi bralce Svetega pisma vseh obdobj, da v človeških besedah Svetega pisma razumejo božjo besedo. Odnos med Svetim pismom in izročilom je ukoreninjen v resnici, ki jo razodeva Bog po svoji besedi za naše odrešenje, ker »svetopisemske knjige zanesljivo, zvesto in brez zmote učijo resnico, ki jo je Bog hotel imeti zaradi našega zveličanja zapisano v Svetem pismu« (BR 11), in skozi stoletja Sveti Duh »vodi vernike v vso resnico ter napravlja, da Kristusova beseda med njimi v obilju prebiva« (Kol 3,16; BR 8). »Kajti Božja beseda se nam daje po Svetem pismu kot navdihnjeno pričevanje, ki z živim izročilom Cerkve sestavlja najvišje vodilo vere.« (CD 136, 8)

Izvor Korana pa je drugačen. Vsebuje izključno besede, ki jih je Mohamedu recitiral nadangel Gabrijel in jih je prerok ponovil svojim učencem. Mohamed je želel arabskemu prebivalstvu dati to, česar do tedaj ni imelo – sveto knjigo v arabščini (sura 42,7; 20,113). Biblija je nastajala skozi tisočletja, Koran pa je bil dokončan v nekaj desetletjih, približno petintrideset let po Mohamedovi smrti.

Islamsko izročilo torej uči, da je nadangel Gabrijel sam dobesedno narekoval Mohamedu Koran. Zato se Koran ne bi smel niti prevajati, ampak razumeti le dobesedno. Iz istega razloga se koransko besedilo ne razlaga, razen lingvistično, islamsko božje razodetje je treba razumeti tako, kakor je bilo posredovano.

V prisposobi se lahko izrazimo še drugače. Prve različice temeljnega besedila judovstva in krščanstva, desetih božjih zapovedi, Judje in kristjani nimamo več. Tudi če naj bi jih Bog sam vklesal v kamen, je Mojzes namreč obe tabli iz besa nad zlatim teletom razbil. Zato se je vrnil na goro Sinaj in jih po navdihu sam znova zapisal. Tako torej v krščanstvu govorimo o dveh avtorjih Svetega pisma: Bog in človek. Dogmatična konstitucija o božjem razodetju pravi: »Pri sestavljanju svetih knjig je Bog izbral ljudi, ki jih je tako naravnaval, da so ob uporabi svojih sposobnosti in moči – na temelju njegovega delovanja v njih in po njih – kot resnični avtorji zapisali vse to in samo to, kar je On hotel.« (BR 11) Muslimani pa verujejo, da je božje razodetje, tako kakor je bilo Mohamedu razodeto, še vedno vklesano na kamnite plošče

⁵ »Deus /.../ per hominem more hominum loquitur; quia et sic loquendo nos quaerit.« (*De civitate Dei* 17, 6, 2; CCSL 48, 567) Prim. tudi 2. vatikanski koncil, Dei Verbum 12.

v nebesih. V tej predstavi razodetja je teološki razlog za prepoved zgodovinskih, alegoričnih in drugih razlag Korana. To pa je tudi razlog odpornosti islama do sekularizacije. V islamu pomeni prepuščanje vsakodnevnega življenja zgolj svojemu lastnemu razmisleku upor proti božjemu razodetju. Ignoriranje koranskega razodetja za klasični islam ni sekularizem, temveč odpad od prave vere.

Razlaganje božjega razodetja v krščanstvu omogoča razvoj sekularizacije in sekularizma. Zato se krščanstvo lahko samoukine. Francoska sociologinja Danièle Hervieu-Léger pravi, da je najprej nastopila sekularizacija javnega in političnega življenja, sedaj pa prihaja sekularizacija kulture (Hervieu-Léger 1993).

3. Sklep

Deset božjih zapovedi, ki so temeljno besedilo judovsko-krščanskega izročila, se je inkulturiralo v temeljnih vrednotah zahodnoevropskega človeka. Zahodna demokratična družba je uveljavila spoštovanje posameznika in nedotakljivost njegovega življenja in njegove lastnine, prav tako družbeno solidarnost. Očitno je prek človekovih pravic zahodna družba sprejela od krščanstva njegove vrednote in jih sedaj živi neodvisno od religije. Sekularizirana družba daje vedeti, da krščanstva preprosto ne potrebuje več.

Sekularizem se je prelevil v liberalizem, ta liberalizem pa se »osvobaja« vrednot, ki so izšle iz krščanstva in ki od posameznika zahtevajo neki napor. To je vidno iz uzakonitev prekinitve nezaželene nosečnosti, iz evtanazije in iz vedno večje zmedenosti pri opredelitvi družine. Kje se bo proces liberalizma končal, nihče ne ve. Lahko se torej vprašamo: ali so vrednote, ki jih je krščanstvo podarilo evropski kulturi, zmožne preživeti brez krščanstva? In: kje najti transcendo, ki edina omogoča absolutno etično držo? Če ni etičnih meril (prepoved: ne ubijaj!), potem se ljudje lahko dogovarjamo za karkoli, kar na videz rešuje ekonomske težave, pa čeprav je za to – denimo – treba odstraniti šibke člane družbe. Strah, da »ukinitev« Boga ne pomeni samo samomora religije, temveč tudi samomor civilizacije, je zato najbrž upravičen. Evropska sekularizirana družba je ohranila krščanske vrednote, ki jih je poimenovala »človekove pravice«, zavrgla pa je Boga, ki je temelj krščanskih vrednot. Kaj se zgodi? Etika brez temelja ne obstane. »Ukinitvev« Boga torej ne pomeni le izginotja religije, temveč vodi v samomor civilizacije.

Kratice

- BR – Dogmatična konstitucija o božjem razodetju. 1980
- CD 136 – Mednarodna teološka komisija. 2012. *Teologija danes: pogledi, viri in merila*
- CS – Pastoralna konstitucija o Cerkvi v sedanjem svetu. 1980
- ER – *The Encyclopedia of Religion*. 1987
- ERE – *Encyclopaedia of Religion and Ethics*. 1954
- LCZ – *Leksikon Cankarjeve založbe*. 1988

Reference

- Buber, Martin.** 1985. *La fede dei profeti*. Monferato: Marietti.
- Dogmatična konstitucija o božjem razodetju.** 1980. V: Drugi vaticanski cerkveni zbor. *Koncilski odloki*. Ljubljana: Nadškofijski ordinariat.
- Encyclopaedia of Religion and Ethics.** 1954. James Hastings, ur. Edinburgh: T. and T. Clark.
- Flere, Sergej, in Marko Kerševan.** 1995. *Religija in sodobna družba*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Gauchet, Marcel.** 1985. *Le désenchantement du monde*. Pariz: Gallimard.
- Hervieu-Léger, Danièle.** 1993. *La religion pour mémoire*. Pariz: Éditions du Cerf.
- Leksikon Cankarjeve založbe.** 1988. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Ocvirk, Drago.** 1990. *Vidik svetega v osebi in naravi. V: Nova doba*, 128–151. Teologija za laike 14. Ljubljana: Medškofijski odbor za študente.
- Pastoralna konstitucija o Cerkv v sedanjem svetu.** 1980. V: Drugi vaticanski cerkveni zbor. *Koncilski odloki*. Ljubljana: Nadškofijski ordinariat.
- Pavel VI.** 1976. *Apostolska spodbuda O evangelizaciji današnjega sveta*. Ljubljana: Nadškofijski ordinariat.
- Sruk, Vlado.** 1995. *Filozofija*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Mednarodna teološka komisija.** 2012. *Teologija danes: pogledi, viri in merila*. Cerkevni dokumenti 136. Ljubljana: Družina.
- The Encyclopedia of Religion.** 1987. Mircea Eliade, ur. Zv. 13. New York: Macmillian Publishing company.
- Torres, Andres Q.** 2010. Atheism and Christian Images of God. *Concilium* 2010, št. 4:37–47.